

Udflytning og nedarvning som formidlingsstrategi i ordbøger

Henrik Hovmark

Dictionaries are highly specialized texts containing many types of information and using a substantial amount of symbols and condensation, which constitutes a considerable communication challenge. In this article we discuss relocation as a means of condensation in (older) printed as well as (more recent) electronic dictionaries. We show that a simple hierarchical structure with clear indicators is paramount when using this type of condensation. We also show that a presentation that organizes information in fixed, visually recognizable positions has specific advantages. Information retrieval and decoding in dictionaries, however, still presuppose a high degree of user knowledge about the dictionary as a specialized text type and its typical component parts.

1. Indledning

I ordbøger er det almindeligt at oplysninger der gælder for flere enheder kun gives én gang, fx formelle oplysninger om ordklasse o.l. i artiklens begyndelse:

spat s amer. gruf
spat s amer. dask
> **spat** s amer. **1** gruff **2** dask

Figur 1: Eksempel på hierarkisk (markeret) udflytning (jf. Svensén 2004:112f.).

I eksemplet ovenfor (Figur 1) er informationerne ”s amer.” flyttet ud til et øvre overskriftsniveau hvis indhold gælder for både betydning 1 og 2 (gruf, dask). Udflytningen foregår i dette tilfælde i et eksplicit markeret hierarkisk system. I andre tilfælde nedarves information mellem sideordnede enheder, fx betydningsdefinitioner udfyldt med ”ds” (”det samme”, fx *Ømålsordbogen* (ØMO): ”*give sig an med ngn ds*” under *give* bet. 12), hvor informationen om betydningen skal hentes fra en foregående parallel enhed. Informationen kan også være efterstillet. I ØMO kan geografisk udbredelse fx udtrykkes: ”S, M, L-Fa(alm)”, hvor indholdet i parentes (”alm(indeligt)”) gælder for alle foranstillede forkortelser (”Sjælland, Møn, Lolland-Falster”). Brugeren skal altså hente information om ”S” og ”M” i den efterstillede parentes. Fænomenet er fx beskrevet som ”udflytning” (Svensén 2004:111-113; jf. Wiegand 1989:447ff.):

Uttflytning är en form av kondensering som huvudsakligen förekommer

inom mikrostrukturen. Den indebär att en angivelse placeras på ett sådant sätt att den kan ingå i flera bearbetningsenheter (dvs. ha flera adresser) [...], och den kondensering som blir resultatet av utflyttningen består i att angivelsen bara behöver ges en gång för alla och inte en gång för varje bearbetningsenhet. (Svensén 2004:112)

Som Svensén bemærker, er udflytning en form for kondensering eller komprimering (jf. fx forkortelser): En oplysning som gælder for flere enheder, nævnes kun én gang, dvs. at oplysningen ikke vil være anført eksplicit ved mindst én og muligvis flere enheder. Strategien kan altså skabe problemer i en formidlingsmæssig sammenhæng – i en teksttype som i forvejen er meget specialiseret, med mange oplysningstyper og en høj grad af kodificering (jf. fx Svensén 2004:96, Gerzymisch-Arbogast 1989). Ordbøger stiller store krav til brugeren, som ikke kun skal kunne finde frem til den relevante information, men også kunne afkode informationen (eller rekonstruere den, jf. Hausmann & Wiegand 1989:341) ud fra et kendskab til bestemte konventioner for hvordan informationen i netop ordbøger er kodificeret og/eller komprimeret. Man kan tænke på en ordbogsartikel som en tekst hvor et stort antal informationer er blevet fortættet og pakket omhyggeligt ned i et antal kasser, og hvor det er brugerens opgave at finde bestemte kasser og pakke den relevante information ud igen.

En ordbogsartikel præget af en tydelig organisering og entydige instrukser vil være en fordel når brugeren skal finde, udpakke og afkode en given information. En sådan organisering, præget af tydeligt hierarki og velafgrænsede enheder, er imidlertid ikke altid til stede, især ikke i de ældre, trykte ordbøger med udpræget lineær informationsorganisering og stærkt komprimeret information. Det kan være uklart for brugeren hvad en betydningsdefinition som ”ds” (’det samme’) refererer til, og hvor informationen helt præcist skal hentes.

Jeg vil i denne artikel diskutere udflytning og nedarvning som generel komprimeringstype og formidlingsstrategi i ordbøger (trykte såvel som digitale, med henholdsvis ØMO, *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) og *Den Danske Ordbog* (DDO) som eksempler), og jeg vil sætte strategien i forhold til forskellige kontekstuelle forhold, fx den konkrete ordbogs funktion og format og den enkelte brugers forhåndskendskab til konventionaliserede typer af informationsorganisering.

2. Udflytning og nedarvning: hierarkisk og lineær

2.1. Hierarki, strukturindikatorer og afgrænsede informationsenheder

Når udflytning bl.a. beskrives ved at noget ”flyttes væk”, siges det også indirekte at oplysningerne i en ordbogsartikel 1) er koblet til hinanden på bestemte måder, dvs. indgår i bestemte relationer (jf. ordet ”adresserer” i Svenséns definition; Svensén 2004:100ff., Hausmann & Wiegand 1989:349ff.) og 2) er placeret på en bestemt

måde i forhold til hinanden. Helt minimalt kan man sige at en ordbog(sartikel) består af enheder (x) som der gives oplysninger om (y) (undertiden beskrevet ved hjælp af tema-remabegrebet, se fx Gerzymisch-Arbogast 1989). Informationen i teksten er organiseret i relationer hvor oplysning y hører til (siger noget om, peger på, adresserer) enhed x. Man vil i den sammenhæng som udgangspunkt forvente at oplysninger der står ved siden af hinanden, hører sammen: x y. I princippet behøver ”ved siden af” ikke at betyde ”lineært”, fx ikke i den elektroniske ordbog (jf. afsnit 3), men i realiteten vil det ofte være sådan. Ved siden af kan både være før og efter, jf. at udflytning kan være både højre- og venstrestillet (jf. Svensén 2004:113). I Figur 2 adresserer ”s” fx ”kæltringrak”, og citatet (”*der skulle være ...*”) har adresserende information både til venstre (redaktionel kommentar) og til højre (lokaliseringsangivelsen ”smst”) ($x < > y$).

kæltringrak s – (skældsord) dss kæltringpak nvS-
 (Gra): (folk snyder og bedrager) *der skulle være*
en hård justits med al det kæltringrak smst.

Figur 2: Artiklen *kæltringrak* i ØMO (bind 11).

Eksemplet *kæltringrak* er simpelt, og x og y kan stå direkte ved siden af hinanden. Men ofte vil relationerne være mere komplekse: Nogle informationer kan gælde for flere dele af en artikel, fx oplysninger om køn, eller en enhed kan have tilknyttet flere informationer, som citatet i Figur 2. Under alle omstændigheder vil alle sammenhørende enheder ikke nødvendigvis stå ved siden af hinanden, dels fordi der ikke er plads, dels fordi man måske ønsker at organisere oplysningerne hierarkisk og/eller give dem bestemte, faste placeringer som kan markeres eksplicit, fx ved hjælp af udflytning. Det prototypiske eksempel på udflytning i Figur 1 foregår netop inden for et tydeligt hierarki: *dask* adresserer **spat**; *dask* (y) står ikke direkte ved siden af **spat** (x), men tilhørsforholdet er markeret med de hierarkiske markører 1 og 2. De to informationsenheder er adskilt af et klart defineret og markeret skel i en struktur: **1** og **2** ($x < | > y$), og 1 og 2 har også indbyrdes en tydelig parallel struktur og en klar afgrænsning. De udflyttede elementers rækkevidde, dvs. det de gælder for (jf. Svensén 2004:102), er ligeledes tydelig: De står placeret på et overordnet niveau, som en slags overskrift, og gælder for både 1 og 2. Man kan også sige at de to undergrupperinger er selvbærende i den forstand at de giver fuld, eksplicit information i forhold til deres funktion, fx ved en søgning, nemlig ’betydning’. Og så har man sparet plads, dvs. komprimeret.

Brugeren vil med en hierarkisk, positionsbestemt organisering ikke nødvendigvis finde informationerne direkte ved siden af hinanden; til gengæld vil brugeren vænne sig til at bestemte oplysninger altid findes på bestemte pladser, og ofte vil oplysningstypen være markeret grafisk eller med en indleder (strukturindikator, jf. Svensén 2004:102). Undersøgelser inden for visuel processering og kognition giver et vist belæg for at antage at en sådan strategi har formidlingsmæssige for-

dele: Hjernen er trænet i at genkende enkle fremhævelser og klare afgrænsninger. I det øjeblik en repræsentation er præget af mange forskelligartede og komplekse elementer uden tydelige skel, eller af et for omfattende hierarki, vil hjernen til gengæld begynde at afkode elementer enkeltvist i en meget længere proces (jf. Treisman 1986:123f.) (jf. forskellen i det visuelle udtryk mellem DDO og ODS som app Figur 4).

2.2. Nedarvning, parallelle strukturer og tvetydigt hierarki

Svenséns definition og eksempler på udflytning bygger i høj grad på at informationerne i en ordbogsartikel er organiseret i velafgrænsede enheder i et tydeligt (markeret) hierarki (jf. Wolski 1989:965). Denne forudsætning er imidlertid ikke altid til stede, især ikke i de ældre ordbøger med udpræget brug af lineær informationsorganisering. Her udelades og/eller "(ned)arves" information ofte ud fra mere diffuse kriterier mellem sideordnede enheder ($x < \dots > y$). For at afkode informationen korrekt skal brugeren bevæge sig tilbage (eller fremad) i en lineær opstilling og finde den relevante information "et sted i det umiddelbart foregående (eller efterfølgende)", ofte i en parallel struktur, men der vil ikke nødvendigvis være et tydeligt hierarki eller entydige strukturindikatorer. Jeg vil gennemgå et par eksempler i det følgende. Eksemplerne er fra ØMO, men skal ses som eksempler på en type som ses i mange tilsvarende ordbøger. Om man vil kategorisere typen som en variant af udflytning eller en særskilt form for komprimering, er en smagssag, men den har under alle omstændigheder det til fælles med udflytning at information (y) som kunne have stået eksplicit (ved siden af x), er rykket væk eller er blevet erstattet af en forkortelse (pladsholder).

Det første eksempel er brugen af "ds" (pladsholdertypen). I Figur 3 ses "ds" brugt som betydningsforklaring til flerordsforbindelsen *en fuldkommen kvind* (artiklen *kvinde*). Markøren "ds" fungerer som en pladsholder, dvs. at "ds" udfylder pladsen som definition, men uden at rumme selve definitionen.

vF(Dres), jf *for* III.21; i *forb* fuld kvind om
fuldvoksen, dygtig tjenestepige øF(NSøby Molb.-
S), vF(VPSeidelin.HistTopDres:261), jf *fuld* II.2;
i *forb* en fuldkommen kvind ds sF(Horne
CDalgas.SvenAmt:404), jf *fuldkommen* 1; hertil

Figur 3: Eksempel på nedarvning med pladsholder ("ds").

Teksten "ds" skal afkodes som en slags henvisning: Brugeren skal bevæge sig lineært bagud og finde betydningsforklaringen til den umiddelbart foregående flerordsforbindelse: *fuld kvind* – som er identisk med betydningsforklaringen til *en fuldkommen kvind*. Referencen er dobbelt og kompleks: "ds" adresserer ikke

kun *en fuldkommen kvind*, men også betydningsforklaringen til *fuld kvind*. Den første reference er tydelig nok i strukturen (x står ved siden af y), men til gengæld uden indhold. Den anden reference giver indholdet, men er til gengæld underspecificeret med hensyn til den strukturelle placering. En vellykket afkodning forudsætter at brugeren forstår at indholdet skal hentes i den foregående, parallelle struktur indledt med en flerordsforbindelse. Det er i dette tilfælde ikke så svært, da de to enheder er korte, har samme elementer og oven i købet sammenfald i den sproglige form ("fuld"). Dette er imidlertid ikke altid tilfældet, fx ikke i artiklen *kvovne* (bind 11). Informationsenheden "i pass form *kvovnes*" har her "ds" som pladsholderdefinition. Indholdet til "ds" skal imidlertid hentes hele otte linjer væk og i en struktur som ikke på samme måde spejler udgangsstrukturen ved "ds". Brugeren får heller ikke hjælp fra strukturindikatorerne, for de er ikke parallelle: "i pass form *kvovnes*" indledes af en dobbeltbjælke "||", mens den foregående enhed indledes af et betydningsnummer "-1)". Samtidig rummer indholdet ved betydningsnummeret både en definition, en flerordsforbindelse og en indledende grammatisk parentes: "(intrans) blive kvalt, kvæles (af mangel på frisk luft); især i forb *være ved at kvovne*". Brugeren kan altså også komme i tvivl om hvorvidt "ds" refererer til hele dette samlede indhold, eller kun dele af det.

Man kan også pege på det u hensigtsmæssige i at brugeren først skal bevæge sig fra højre mod venstre (for at hente indholdet til "ds"), og derefter tilbage igen fra venstre mod højre for at genoptage afkodningen af informationerne. Hvis man opfatter "sprogligt udtryk + betydningsforklaring" som en slags mindsteenhet som bør være selvbærende ved et opslag, føres læseren altså ud af denne enhed undervejs – enheden rummer ikke det nødvendige indhold for at kunne være selvbærende. Det er det som Grønvik (2016) peger på som problematisk ved omsætningen af (ældre) papirordbøger til databaser:

Leksikalske databaser skil seg frå papirordbøker ved at den einskilde ord-artikkelen må kunna stå aleine. Han inngår i ei artikkelliste som blir vist fram, men artikkellista er bestemt av søket i databasen og varierer dermed frå gong til gong. Ein redaktør kan derfor ikkje bruka definisjonsplassen til å visa til føregåande artikkel, slik papirordbøker kan ha døme på. (Grønvik 2016:45)

Man kan udvide Grønviks argument og tilføje at søgninger i databaser ikke er bundet til at foregå via opslagsordet – en hvilken som helst oplysningstype kan i princippet danne udgangspunkt for en søgning. Det er derfor hensigtsmæssigt, undertiden nødvendigt at definere underenheder i en artikel som også bør være selvbærende, eller som i hvert fald ikke bør mangle bestemte oplysninger som eksplicit information, fx en definition ved et sprogligt udtryk (det være sig en ny (under)betydning eller en flerordsforbindelse). En isoleret søgning på flerordsforbindelsen *en fuldkommen kvind* vil blive utilfredsstillende og meningsløs da man vil få at vide at forbindelsen betyder "ds" uden umiddelbar tilgang til det indhold

som ”ds” refererer til. Man kan også tænke sig andre underenheder hvor bestemt information altid skal være eksplicit, fx lokaliseringsinformation ved citater (dette overholdes fx ikke i ØMO, hvor ”smst” anvendes som angivelse af lokalisering, dvs. ”smst” er pladsholder og peger på en lokaliseringsangivelse ved den umiddelbart foregående betydningsdefinition).

Til sidst skal jeg give et eksempel på nedarvning uden pladsholder, hvilket i højere grad ligner det indledende eksempel på udflytning (Figur 1). I ØMO angives oplysninger om geografisk udbredelse i meget komprimeret form ved hjælp af forkortelser, men man udnytter også en type af udflytning eller nedarvning baseret på en lineær informationsafkodning for at komprimere oplysningerne yderligere. I informationsenheden ”S, M, L-Fa(alm)” gælder indholdet i parentesens (”alm(indeligt)”) for alle foranstillede forkortelser (Sjælland, Møn, Lolland-Falster). Udtrykket svarer altså ukomprimeret til ”S(alm) og M(alm) og L-Fa(alm)”. Oplysningen ”alm” er rykket ud, men vel at mærke til højre – indholdet i parentesens fungerer som en opsamling for de foregående enheder, og der er tale om en slags ”oparvning” fra højre mod venstre. Det sidste giver en ekstra udfordring formidlingsmæssigt da det kolliderer med læseretningen venstre mod højre. Brugeren kan i princippet ikke vide at der mangler information ved ”S” (eller ”M”). Pudsigt nok aflæses informationen af ØMOs egen redaktion traditionelt i den logisk korrekte, omvendte rækkefølge, nemlig: ”almindeligt i dialektområderne Sjælland, Møn og Lolland-Falster”, dvs. ”alm(S, M, L-Fa)” (jf. ØMO.Tillæg:22).

3. Udflytning og nedarvning i kontekst og brug

Som vist kan nedarvning give problemer i forbindelse med afkodning af information, især i (ældre) udpræget lineært organiserede ordbøger. Det er imidlertid ikke ensbetydende med at udflytning og nedarvning pr. definition er en dårlig formidlingsstrategi. Manglende brug af udflytning e.l. vil i nogle tilfælde også resultere i en uoverskuelig fremstilling, fx hvis ordklasse skulle gentages som indledende information ved hver enkelt betydning (jf. Svensén 2004:112). Eventuel brug af udflytning og nedarvning er med andre ord et spørgsmål om omfang set i forhold til bestemte faktorer, og flere faktorer kan spille en rolle (funktion, størrelse, brugerens forhåndskendskab, jf. fx Bergenholtz & Svensén 1994).

På Figur 4 ses artiklen *rødbede* i appversionen af henholdsvis ODS og DDO. Forskellen mellem den lineært organiserede fremstilling i ODS og en fremstilling baseret på en tydeligere markering af et hierarki og en positionsbestemt formidlingsstrategi i DDO er markant. I ODS er brugerens afkodning bundet til en lineær aflæsning, og der er kun begrænset hjælp at hente i strukturindikatorer. Set på afstand fremstår teksten som én tekstenhed hvor forskellige skrifttyper og symboler blander sig med hinanden og uden tydelige pejlemærker. I DDO har bestemte oplysninger bestemte pladser som desuden er fremhævet ved hjælp af diskrete grafiske virkemidler. Set på afstand er teksten struktureret og overskuelig

med forskellige pejlemærker. Brugerens afkodningsstrategi er ikke bundet til en lineær aflæsning og kan i langt højere grad udnytte en evt. forhåndsviden om eller erfaring med at bestemte oplysninger kan findes på bestemte pladser, fx oplysningen om bøjning eller henvisningen til *bede*. Hierarkiet bruges til at skabe en visuel organisering af informationen, hvor et positionsskelet går igen sammen med visuelle grafiske virkemidler. Denne organisering af ordbogsartikler giver dermed også fornyet input til en række analyser af informationsstruktur m.v. som alle har været bundet til den trykte bog, fx artiklerne i Hausmann et al. (1989).

Figur 4: Artiklen *rødbede* i app-versionen af henholdsvis ODS og DDO.

Skemastrukturen bag ved de digitale ordbøger kræver ofte en strengere hierarkisk struktur og en mere konsekvent rubricering af oplysninger i veldefinerede kasser. Det er dog svært at sige om overgangen til databaseredigering ligefrem er den eneste eller direkte årsag til at formidlingsstrategien også har ændret sig i retning af langt tydeligere hierarkiske over-/underenheder og tydelig grafisk markering af oplysningstyper. Men i forhold til spørgsmålet om udflytning og nedarvning er det slående hvor lidt lineær informationsorganisering (bogstavelig talt) der bruges i *rødbede* i app-versionen af DDO i den forstand at næste oplysning i en række typisk anbringes på en ny linje. Det giver ringere basis for at udnytte nedarvning som komprimeringsstrategi. Til gengæld er mulighederne for at udnytte udflytning som strategi intakte, måske faktisk forøgede, jf. det forhold at en vellykket udflytning hænger tæt sammen med et tydeligt (markeret) hierarki og velafgrænsede (under)enheder (jf. afsnit 2). Som vist er det ikke sådan at den ældre line-

ært organiserede ordbog er blottet for hierarkier eller opdeling i (under)enheder, snarere tværtimod, men de er mere komplekse og måske først og fremmest ikke tydeligt markerede. Og den positionsbestemte informationsorganisering er heller ikke bundet til de digitale platforme web og app, men ses også på tryk, fx i den trykte version af DDO.

rødbede sb. fk.
 -n, -r, -rne; [røð'be'də]
 nytteplante med glatte stængler og blade og en tyk, rødfarvet, spiselig pælerod; **SVN** *Beta vulgaris conditiva*; **JF** *bede*; **ENC** tilhører salturtfamilien
 □ *syltede rødbeder* □ *Udover at være sprængfyldt med vitaminer er rødbeden en af de allermest velsmagende grønsager* Hjemm92
 • (et stykke af) denne plantes rod brugt som fødevarer · fx kogt, skåret i skiver og lagt i en luge af eddike og sukker □ *Et stykke med leverpostej og rødbeder* KBJens92
SMS rødbedesaft, -salat, -skive,
 -stunde

Figur 5: Artiklen *rødbede* i den trykte udgave af DDO (bind 5, 2005).

Man genkender tydeligt den positionsbestemte organisering og også brugen af markører af oplysningstyper i Figur 5. Man ser imidlertid også en del komprimering: Markørerne er enten forkortede eller omdannet til grafiske symboler som forudsætter et stort afkodningsarbejde hos brugeren (fx kvadraten som markør af eksempelmateriale; jf. Gerzymisch-Arbogast 1989:954), og koncentreret nedarvning ses i bøjningsoplysningerne og i orddannelserne (SMS). Nedarvning mellem parallelle strukturer i artiklen ses imidlertid ikke. Artiklen har både et ben i den databasebaserede formidlingslejr og i den lineære, trykte ordbog præget af et behov for at spare plads og komprimere.

Hjemmesiden som platform har til gengæld givet mulighed for at bryde med tidligere tiders pladsbesparende krav og skabe en langt mere brugervenlig formidling. Opstillingen af *rødbede*-artiklen udnytter en positionsbestemt informationsorganisering fuldt ud, og der anvendes hverken nedarvning eller forkortelser, selv sammensætningerne er skrevet ud. Og hvis man havde anvendt forkortelser, ville man have kunnet udnytte hjælpefunktioner som fx mouseover og udfoldning. Den eneste nedarvning der ses er opstillingen af bøjningsendelser med bindestreg, dvs. hvor ordets stamme i princippet nedarves, men da der netop er tale om bøjningsendelser, kan man samtidig hævde at der er tale om en indirekte eller ”medfødt” nedarvning der er indbygget pr. definition i oplysningstypens inventar.

rødbede substantiv, fælleskøn

BØJNING -n, -r, -rne

UDTALE [ˈʁøðˈbeːðə]

Betydninger

1. nytteplante med glatte stængler og blade og en tyk, rødfarvet, spiselig pælerod • tilhører salturfamilien

SYNONYM Beta vulgaris conditiva SE OGSÅ bede

BESLÆGTEDE ORD... ..vis

EKSEMPLER syltede rødbeder

Udover at være sprængfyldt med vitaminer er rødbeden en af de allermost velsmagende grønsager Hjemm1992

1.a (et stykke af) denne plantes rod brugt som fødevarer – fx kogt, skåret i skiver og lagt i en lage af eddike og sukker

BESLÆGTEDE ORD... ..vis

Et stykke med leverpostej og rødbeder KBJens92

Orddannelser

SAMMENSÆTNINGER rødbedesaft | rødbedesalat | rødbedeskive | rødbedesuppe

Figur 6: Artiklen *rødbede* i web-versionen af DDO (maj 2017).

Med app'en som platform vender kravene til pladsbesparelse til gengæld tilbage (jf. Figur 4), og man genkender træk fra den trykte udgave. Markørerne for de fleste oplysningstyper er sparet væk, og en af de to tilbageblevne er blevet forkortet ("SYN"). App-brugeren afkræves altså større forhåndsviden om oplysningernes art og om ordbogsartiklen som tekstgenre. Hertil kommer at hele oplysningskategorier er fjernet (fx orddannelser og etymologi). Det er dog også tydeligt at app-versionen er en koncentreret version af hjemmesiden, ikke af den oprindelige trykte udgave: Det hierarkiske skelet og det grafiske udtryk fra web-versionen er bevaret.

Generelt peger de valgte eksempler på at konteksten, i form af format og pladshensyn, stadig kan spille en rolle i den digitale ordbog, med deraf følgende behov for at forkorte, udelade og komprimere i bestemte situationer (fx ved hjælp af udflytning), og med deraf følgende øgede krav til brugerens forhåndskendskab til ordbogsgenren som tekst og de formidlingsstrategier der bruges. Men komprimeringen er generelt mindre omfattende og især er nedarvning stærkt minimeret, i hvert fald i disse eksempler.

4. Diskussion og konklusion

Eksempelmaterialet og analysen peger på en række konkrete ting i forbindelse med brugen af udflytning og nedarvning som formidlingsstrategi i ordbøger, som fx at nedarvning er på retur i den nyere elektroniske ordbog, mens udflytning består, at det er vigtigt med et tydeligt hierarki og tydelige strukturindikatorer samt

en grafisk enkel repræsentation, og at man skal være varsom med komplekse relationstyper (fx pladsholder). Men der er også grund til at nævne et mere generelt forhold som forekommer underbelyst i diskussionen af udflytning og nedarvning, nemlig relationstypen mellem x og y, dvs. i hvor høj grad er det nødvendigt at hente en udflyttet information for at sikre en korrekt afkodning? Der vil ofte være tale om et kontinuum mellem relevant og nødvendig afhængig af brugerens behov eller interesser. I eksemplet "S, M, L-Fa(alm)" er "alm" decideret nødvendig information for en korrekt afkodning. I eksemplet "**spat** s amer. **1** gruff **2** dask" er "s" og "amer." ikke på samme måde nødvendig, men kan være relevant. I en formidlingsmæssig sammenhæng er det klart at en sådan faktor må tages i betragtning i det øjeblik man overvejer at benytte udflytning eller nedarvning i sin informationsorganisering: Jo mere nødvendig, jo større omhu med evt. komprimering i form af udflytning eller nedarvning.

Spørgsmålet er imidlertid om nedarvning pr. definition er en dårlig formidlingsstrategi? Strategien hvor en umiddelbart foregående oplysning udelades i en efterfølgende parallel struktur kan ikke siges at være ukendt, og en bruger kan med rimelighed antages at kunne genkende den. Nedarvningerne i ØMO er imidlertid komplekse. Ikke kun foregår de inden for et generelt utydeligt hierarki, men – nok så meget – i nogle former og med et indhold som er meget specifikt for netop ØMO eller lignende, ældre ordbøger, og som derfor ikke kan forudsættes bekendt (overhovedet?) af en bruger. En trænet bruger af ordbøger vil måske kunne genkende brugen af pladsholder-typen, dvs. "ds" og "smst", fra ordbøger af samme generation og type som ØMO, i Danmark således i ODS. Men afkodningen af nedarvningen ved angivelse af geografisk udbredelse er helt specifik for ØMO, og afkodningen kræver et detaljeret kendskab til formidlings- og komprimeringskoden i netop ØMO.

Dette minder om at nok er overskrifter og punktopstillinger alment kendte og effektive, men de gør ikke en formidling i sig selv. Den vellykkede afkodning er knyttet til et specifikt, kontekstuel bundet behov og til tyding af et indhold (i dette tilfælde et sprogligt). Ordbogsartiklen som tekst kan ikke løbe fra en række konventioner som er bundet til det indhold som netop denne teksttype komprimerer. Brugeren skal stadig have et vist kendskab til hvad "bøjningsoplysninger" er, og brugeren afkræves også et vist forhåndskendskab til at disse oplysninger typisk står på overskriftspladsen. Brugers evne til at genkende prototypiske træk ved teksttypen ordbogsartikel, og dermed også til det indhold der formidles i denne teksttype, er med andre ord lige så vigtig for en vellykket, dvs. kontekstuel og funktionel relevant udpakning og afkodning af information. En visuel god opstilling kan ikke give en afkodning i sig selv, men den kan sikre bedst mulige eller optimale betingelser for at brugeren kan fokusere på relevant information, og den kan minimere antallet af mulige forhindringer frem mod en afkodning.

Litteratur

Ordbøger

- DDO = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Trykt udgave bind 1-6, Gyldendal 2003-2005. Web-version <ordnet.dk/ddo> (maj 2017). App-version (iPhone, maj 2017).
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. App-version (iPhone, maj 2017).
- ØMO = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1–* (1992–). Tillægsbind 1992. København: Center for Dialektforskning, Københavns Universitet & Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning & Bo Svensén (1994): Systematisk inledning till *Nordisk lexikografisk ordbok (NLO)*. I: *LexicoNordica* 1, 149–185.
- Gerzymisch-Arbogast, Heidrun (1989): Standardisierte Wörterbuchartikel des allgemeinen einsprachigen Wörterbuches als Texte: Probleme der Kohärenz und der Thema-Rhema-Struktur. I: Hausman et al. (Hrsg.), 946–956.
- Grønvik, Oddrun (2016): Vitskæpeligheit og samfunnsrelevans for store ordbogsverk. I: Asgerd Gudiksen & Henrik Hovmark (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 13 (*Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi nr. 14*), 27–61.
- Hausman, Franz Josef et al. (Hrsg.) (1989): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Erster Teilbd. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft (HSK) 5.1). Berlin/New York: de Gruyter.
- Hausman, Franz Josef & Herbert Ernst Wiegand (1989): Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. I: Hausman et al. (Hrsg.), 328–360.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Treisman, Anne (1986): Features and objects in visual processing. I: *Scientific American* 255 (5, Nov. 1986), 114–125.
- Wiegand, Herbert Ernst (1989): Der Begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven. I: Hausman et al. (Hrsg.), 409–462.
- Wolski, Werner (1989): Formen der Textverdichtung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: Hausman et al. (Hrsg.), 956–967.

Henrik Hovmark
lektor, ph.d.
Ømålsordbogen, Center for Dialektforskning
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emils Holms Kanal 2
DK-2300 København S
hovmark@hum.ku.dk